

36. Savchuk, V. S. (1996). *Istoriko-nauchnyi analiz deyatelnosti estestvennonauchnyih obschestv Yuga Ukrainyi, Kryima i Bessarabii: vtoraya polovina XIX – nachalo XX v.* [Historical and Scientific Analysis of the Activities of Natural Science Societies in the South of Ukraine, Crimea and Bessarabia: the second half of the 19th century – the beginning of the 20th century]: (Doctor's thesis). Dnipropetrovsk, Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet, 450 p. (in Russian).
37. Morachevsky, V. V. (Ed.). (1916). *Spravochnye svedeniya o selskokhozyaystvennykh obshchestvakh po dannym na 1915 god* [Reference Information on Agricultural Societies as of 1915]. Petrograd: 1115 p. (in Russian).
38. (1900). Hronika sadovodstva i ogorodnichestva [Chronicle of Gardening and Horticulture]. *Promyishlennoe sadovodstvo i ogorodnichestvo*, (9), 84–85 (in Russian).
39. (1899). Hronika sadovodstva i ogorodnichestva [Chronicle of Gardening and Horticulture]. *Promyishlennoe sadovodstvo i ogorodnichestvo*, (9), 87 (in Russian).
40. (1899). Hronika sadovodstva i ogorodnichestva [Chronicle of gardening and horticulture]. *Promyishlennoe sadovodstvo i ogorodnichestvo*, (24), 232–233 [in Russian].
41. (1901). Hronika [Chronicle]. *Promyishlennoe sadovodstvo i ogorodnichestvo*, (4), 53–55 (in Russian).
42. (1901). Hronika [Chronicle]. *Promyishlennoe sadovodstvo i ogorodnichestvo*, (7), 98–99 (in Russian).
43. Cherkazyanova, I. V. (2018). Molochanskiy otdel Imperatorskogo Rossiyskogo obschestva plodovodstva [Molochansky Department of the Imperial Russian Fruit Growing Society]. *Suchasni doslidzhennya z nimetskoyi istoriyi*. Dnipro: LIRA, 36–52 (in Russian).

Received 24.07.2024

Received in revised form 13.09.2024

Accepted 17.09.2024

DOI: 10.15421/272421

УДК (UDC) 94: 323.15] (477.63 = 411.16), „1905”

О. В. Бойко, О. О. Чепурко

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

Єврейський погром у Катеринославі в липні 1905 р.

E-mail: boyaoleg@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7402-3155>

E-mail: chepoorko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0725-5722>

Анотація. Статтю присвячено маловідомому епізоду історії Катеринослава – єврейському погрому 20 липня 1905 р. Через нестачу історичних джерел, дані події не мали належного висвітлення в загальних працях із історії євреїв або краєзнавчих студіях. Переважна їхня більшість сфокусована на подіях квітня та жовтня 1905 р., коли в Катеринославі також відбувалися єврейські погроми. Автори цього дослідження поставили за мету з'ясувати причини, перебіг і наслідки єврейського погрому 20 липня 1905 р. на Катеринославі. Реалізація дослідження стала можливою завдяки знайденим у Державному архіві Дніпропетровської області документам, введеним уперше до наукового обігу. Внаслідок проведеного дослідження, вперше реконструйовано перебіг погрому 20 липня 1905 р. Автори спростовують офіційну версію місцевої влади, відображену в рапорті до Міністерства внутрішніх справ щодо: 1) кваліфікації самих подій; 2) їхніх причин; 3) масштабів та 4) наслідків. Аналіз наявних документів дає можливість стверджувати, що 20 липня 1905 р. мав місце організований єврейський погром, а не стихійні заворушення чи окремі «інциденти», спровоковані нібито самими євреями. Підтвердженням цього є доведена синхронність дій різних груп погромників у 9-ти основних локаціях центральної частини Катеринослава.

Зазначено, що місцеві органи правопорядку безпосередньо відповідальні за насилля в місті, бо своєю бездіяльністю сприяли ескалації міжетнічних зіткнень, а в окремих випадках – навіть підтримували антисемітські настрої, координували дії з погромниками. Це, зрештою, пояснює небажання поліцейських розглядати заяви потерпілих і відкривати провадження щодо винних одразу після сумнозвісних подій 20 липня. Встановлено, що причинами погрому могли бути: 1) намір розколоти революційний рух у місті на тлі міжетнічної ворожнечі (версія російських соціал-демократів); 2) помста правоохоронців за нібито завдані євреями 19 липня фізичні ушкодження поліцейському (якщо цей конфлікт реально мав місце) і використання ними антиєврейських настроїв частини містян; 3) зародження у Катеринославі промонархічного середовища – майбутнього «чорносотенного» руху, відомого антисемітськими й шовіністичними поглядами.

Ключові слова: євреї, революція, Російська імперія, заворушення, поліція, влада, міжетнічні відносини, етнополітика.

O. V. Boiko, O. O. Chepurko

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

THE JEWISH POGROM IN KATERYNOSLAV IN JULY 1905.

Abstract. The article is devoted to a little-known episode in the history of Katerynoslav: the Jewish pogrom of July 20, 1905. Due to the lack of historical sources, these events have not been adequately covered in general works on Jewish history or local history studies. The vast majority of them focus on the events of April and October 1905, when large-scale Jewish pogroms took place in Katerynoslav. The authors of this study set out to find out the causes, course, and consequences of the Jewish pogrom of July 20, 1905, in Katerynoslav. The research was made possible thanks to documents found in the State archive of the Dnipropetrovsk region and introduced for the first time into scientific circulation. As a result of the study, the course of the pogrom of July 20, 1905, was reconstructed for the first time. The authors refute the official version of the local authorities, reflected in the report to the Ministry of Internal Affairs, regarding: 1) the nature of the events; 2) their causes; 3) their scale; and 4) their consequences. The analysis of available documents makes it possible to assert that on July 20, 1905, an organized Jewish pogrom took place, but not spontaneous riots or individual “incidents” provoked allegedly by the Jews themselves. This is confirmed by the proven synchronization of the actions of different groups of rioters in 9 main locations in the central part of Katerynoslav. It is noted that local law enforcement agencies were directly responsible for the violence in the city, as their inaction contributed to the escalation of interethnic clashes, and in some cases supported anti-Semitic sentiments, coordinated actions with the rioters. Ultimately, this explains the reluctance of the police to consider the victims’ statements and open proceedings against the perpetrators immediately after the July 20 pogrom. Hypothetical reasons for the pogrom were identified: 1) the intention to split the revolutionary movement in the city against the background of interethnic hatred (the version of the Russian Social Democrats); 2) revenge of law enforcement officers for the alleged physical injuries inflicted on a policeman by Jews on July 19 (if this conflict actually took place) and their use of anti-Jewish sentiments of some citizens; 3) the emergence of a pro-monarchist environment in Katerynoslav, the future “Black Hundred” movement, known for its anti-Semitic and chauvinistic views.

Key words: Jews, revolution, Russian Empire, riots, police, government, interethnic relations, ethnopolitics.

Постановка проблеми. 1905 р. увійшов в історію як початок російської демократичної революції, насичений не лише політичними подіями (протистояння учасників революції з російською владою), піднесенням національної свідомості пригноблених імперією народів, але й випадками міжетнічних конфліктів. Чи не найбільш промовистими й поширеними виявами останнього стали єврейські погроми, глибокі причини яких можна простежити в самій національній (єврейській) політиці Російської імперії, що фактично сприяла поширенню юдофобії в суспільстві. Прояви антисемітизму серед місцевого населення, які виливалися в справжнісінькі криваві бійні, відомі й до революційних подій 1905–1907 рр. – погроми євреїв у 1881 р., кишинівський – 1903 р., гомельський – 1904 р. тощо. З початком російської демократичної революції

єврейське питання актуалізувалося. Численні представники єврейства, об'єднані у власні національні громадсько-політичні організації чи задіяні в революційному русі як члени загальноросійських соціал-демократичних політичних партій, поряд із широкими колами громадськості, виступали за скасування дискримінаційного законодавства, вимагаючи надання їм таких само рівних прав і свобод. Подібна активізація викликала занепокоєння промонархічних кіл, які використовували й до того поширену антисемітську риторичку для дискредитації революційного руху, в цілому, спрямування народного гніву через своє жалюгідне становище до іншого русла – на євреїв, буцімто винних у їхніх бідах, протиставляючи їх «бідному» православному народу. В історичних джерелах і літературі нерідко трапляються різні тлумачення природи єврейських погромів 1905 р. – від прямого наслідку спланованих дій державної влади, правоохоронних органів для відволікання суспільної уваги від внутрішніх проблем – до стихійних сутичок пересічного люду, що, буцімто, виникали на побутовому рівні. Вочевидь, кожен окремо взятий випадок єврейського погрому має бути виявлений та об'єктивно схарактеризований. Зокрема, у цій праці ми дослідимо катеринославський погром 20 липня 1905 р., що, фактично, залишився поза увагою істориків. Відтак мета дослідження – з'ясувати причини, перебіг і наслідки єврейського погрому 20 липня 1905 р. на Катеринославі.

Історіографія та джерела. Насамперед, варто відзначити, що запропонована нами для вивчення проблема катеринославського єврейського погрому 20 липня 1905 р. не має власної історіографічної традиції. Чи не єдині згадки про ці події містяться в працях О. Бистрякова «Євреї Катеринослава – Днепропетровська» (2001)¹ та Джеральда Сура «Ekaterinoslav City in 1905: Workers, Jews and Violence»². У книзі О. Бистрякова кілька абзаців присвячено цьому погрому. Проте, автор, спираючись лише на офіційні повідомлення, фактично відтворює позицію місцевої влади щодо його причин і наслідків. Американський історик Д. Сур побіжно згадує погром як етап формування організаційних форм самооборони євреїв у Катеринославі, здебільшого, використовуючи пресу російських соціал-демократів (РСДРП) та перебуваючи під її впливом. Решта ґрунтовних загальних і краєзнавчих праць із історії євреїв³ не містять жодних згадок про вищезазначені події. Натомість, їхні автори увагу приділяли більшим за масштабами й резонансом єврейським погромам у Катеринославі й інших українських містах у квітні й особливо – в жовтні 1905 р. Цілком імовірно, що саме через ці події, липневий погром дослідниками вважався малозначущим, або ж їм просто бракувало джерельної бази для його докладного аналізу.

Можливість сфокусуватися на єврейському погромі липня 1905 р. з'явилася завдяки віднайденій у фондах Державного архіву Дніпропетровської області справі за назвою «По отношению прокурора Екатеринославского Окружного Суда о беспорядках имев-

¹ Быстряков А. Г. Евреи Екатеринослава – Днепропетровская (XVIII – начало XX вв.). Днепропетровск, 2001. 144 с.

² Surh G. Ekaterinoslav City in 1905: Workers, Jews, and Violence. *International Labor and Working-Class History*. 2003. Vol. 64. P. 139–166.

³ Врадій С., Рибалка В., Стрільчук М., Шаталов Д. Голокост у Дніпропетровську. Дніпро, 2017. 256 с.; Дубнов С. М. Книга жизни. Воспоминания и размышления. Материалы для истории моего времени. СПб., 1998. 662 с.; История еврейского народа в России. Т. 2. От разделов Польши до падения Российской империи / Лурье И. (ред.). В 3-х томах. Москва, 2017. 534 с.; Магочий П.-Р., Петровський-Штерн Й. Євреї та українці. Тисячоліття співіснування. Ужгород, 2018. 340 с.; *Нариси з історії та культури євреїв України* / упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко. Вид. 3-тє. Київ, 2009. 437 с.; Омелянчук І. В. Черносотенное движение на территории Украины (1904–1914 гг.): монографія. Київ, 2000. 168 с.; Шляхов О. Б. Етнополітичні протиріччя на Катеринославщині в умовах системної кризи російського самодержавства кінця XIX – початку XX ст. *Проблеми політичної історії України*. 2020. Вип. 15. С. 49–61; Nathans V. Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia. Berkeley, 2002. 242 p.; Podbolotov, Sergei. «True-Russians» Against the Jews: Right-Wing Anti-Semitism in the Last Years of the Russian Empire, 1905–1917. *Ab Imperio*. 2001. Vol. 3. P. 191–220.

ших место в г. Екатеринославе 20 июля 1905 г.»⁴, яка, по суті, є досудовим провадженням. На жаль, архівна справа неповна; до того ж, інші судово-слідчі матеріали щодо зазначеної події не знайдені. З-поміж інших джерел, відзначимо офіційне листування губернської влади (листи, рапорти), а також – листівку Катеринославського комітету РСДРП від 22 липня 1905 р.⁵, де міститься оцінка погрому соціал-демократами. Натомість, наявні історичні джерела дають можливість з'ясувати деталі цих подій більш, як сторічної давнини. Задля реалізації поставленої мети, було застосовано комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез, дедукція) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-хронологічний) методів дослідження, а також – методи синхронізації та географічний (картографії).

Основний матеріал і результати. Для об'єктивного розгляду єврейського погрому 20 липня 1905 р. варто сфокусуватися на подіях, що передували йому. За версією губернських властей (на основі рапортів місцевої поліції), викладеною в листі до товариша міністра внутрішніх справ, який завідував поліцією, погром був спровокований самими євреями ще 19 липня. Кілька інцидентів сталися ввечері цього дня. У першому з них буцімто постраждав околочний наглядач (поліцейський чиновник), який підійшов до натовпу єврейської молоді на проспекті й наказав розійтися, після чого йому в обличчя хтось плеснув сірчану кислоту, й молодь розбіглася. Другий відбувся вночі – «по гарячих слідах» кінними поліцейськими були затримані євреї, які нібито здійснили постріл в їхній бік. У листі акцентується, що саме ці події спричинили невдоволення робітників у місті, зокрема – їхні заклики провчити євреїв⁶.

Натомість, безпосередній привід погрому місцева влада вбачала в конфлікті двох селян і місцевих євреїв, що відбувся 20 липня на вул. Торговій (Караїмській). До речі, влада підкреслювала, що, до зазначеного інциденту, у місті, з самого ранку, було спокійно. Було навіть встановлено посилений поліцейський нагляд. Офіційна версія погрому, викладена в листі до Міністерства внутрішніх справ, має наступний вигляд. О 20:00 двоє селян, перебуваючи напідпитку та маючи з собою ножа, підійшли до групи євреїв і пригрозили їм: «Я вам покажу, жидівські морди, як іти проти самодержавства!», після чого були побиті й один із них отримав поранення своїм же ножем. Зустрівши групу робітників, один із «потерпілих» селян розповів їм про конфлікт, і робітники підняли галас: «Бий жидів!», а невдовзі – розійшлися по вулиці. При цьому, буцімто, вони не застосовували жодних насильницьких дій, доки з двору будинку Тавровського й інших прилеглих дворів не пролунали постріли в їхній бік. Лише після цього робітники набрали каміння й почали жбурляти у вікна будинків і магазинів, які належали євреям (наприклад, на розі Катерининського проспекту й вул. Залізної розгромили галантерейну лавку Залмана Островського). Як повідомляли, з центральної частини міста натовп погромників, переслідуваний кінною поліцією, рушив до Троїцького базару, де в той час була група євреїв. Хтось із цієї групи вистрелив у бік кінної поліції, після чого робітники накинулися на євреїв, схопили тих, хто стріляв, і передали їх поліції. У листі зазначали, що інциденти продовжилися лише опівночі, коли налаштована проти євреїв група осіб на розі Троїцької та Старгородської вулиць перевернули квасний рундук і вибили вікна в одній єврейській лавці. У відповідь на залякування, євреї з вікон здійснювали попереджувальні постріли, й ніхто з погромників не постраждав. На цьому, по суті, події 20 липня завершилися. Повідомляли, що, під час зіткнень євреїв і росіян (мабуть, мова йшла, загалом, про осіб слов'янського походження), було вбито єврея Петра Гольдберга, поранень зазнали чотири єврея й троє росіян⁷.

⁴ По отношению прокурора Екатеринославского окружного суда о беспорядках, имевших место в г. Екатеринославе 20 июля 1905 г. // ДАДО (Державний архів Дніпропетровської області). Ф. 20. Оп. 1. Спр. 23.

⁵ Ко всем рабочим г. Екатеринослава. *Летопись революции*. 1923. № 2. С. 257–258.

⁶ Товарищу министра внутренних дел, заведующему полицией // ДАДО. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 198.

⁷ Товарищу министра внутренних дел, заведующему полицией // ДАДО. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 123, 199–199 зв.

За характером викладу подій 20 липня в згадуваному листі, можна зробити кілька проміжних висновків. По-перше, виправдання перед вищими державними органами дій місцевої поліції, яка, мовляв, захищала спокій у місті, а погром є наслідком винятково стихійного побутового невдоволення євреями з боку місцевого пролетаріату. По-друге, у всіх інцидентах євреї показані провокаторами (через побиття чи стрільбу) робітників і поліції. По-третє, описаний розмах подій, які губернські власті кваліфікували як зіткнення, заворушення, по суті був прихований (як згодом буде підтверджено показами та висновками слідчої комісії). По-четверте, наслідки погрому суттєво занижені (виходячи з показів і висновку слідчої комісії), причому, стосовно як фізично, так і матеріально постраждалих.

Численні скарги євреїв спочатку до поліцейського управління, а після відмови пристава Виноградова в їхньому розгляді – до Консультаційного бюро повірених при Катеринославському окружному суді, змусили прокурора Катеринославського окружного суду й Катеринославського губернатора ініціювати розслідування подій 20 липня 1905 р. в Катеринославі. Так, за наказом Катеринославського губернатора, його канцелярія переслала до губернського правління доручення старшому чиновнику з особливих доручень Г. Яненку провести власне незалежне розслідування згадуваних подій і повідомити про нього губернатору⁸.

Отже, в ході розслідування, з'ясували, що ще до 20 липня на вулицях Катеринослава були розвішані прокламації із закликами до побиття євреїв. Як зазначав містянин Вульф Фрідман, за декілька днів до погрому брандмейстер Перебийніс, який, до речі, підтримував екстремістські заклики, особисто погрожував Вульфу насильницькими діями. Пізніше В. Фрідман цікавився можливістю притягнути до відповідальності Перебийніса за погрози⁹. Підтвердження поширення закликів до насильства над євреями напередодні погрому, зокрема, через розповсюдження прокламацій, знаходимо в листівці Катеринославського комітету РСДРП від 22 липня 1905 р., де причини пояснено бажанням влади розколоти робітничий революційний рух¹⁰. Якщо об'єктивно оцінити наведені факти, то видається цілком імовірною підготовка підґрунтя до можливих зіткнень між єврейським та неєврейським населенням Катеринослава.

До речі, у процесі розслідування, принаймні в документах Г. Яненка, не згадано про шкоду, заподіяну околочному наглядачу 19 липня від сірчаної кислоти, буцімто під час конфлікту з євреями (за офіційною версією влади, цей інцидент був своєрідною передтечею погрому). На наш погляд, встановлення хронології подій дає можливість з'ясувати неспроможність влади представити офіційну версію щодо причини погрому 20 липня. Нагадаємо, що в листі до товариша-міністра внутрішніх справ своєрідною точкою відліку або тим, що спричинило «зворушення», позначено конфлікт селян із євреями в районі Катерининського проспекту (далі – Проспекту) близько 20:00. Далі вже зібрався натовп «російських робітників», які, буцімто, не заподіювали шкоди доти, доки в їхній бік не пролунали постріли, після чого вони почали кидати каміння у вікна будинків і магазинів. Пізніше цей натовп попрямував до Троїцького базару, де розпочалися зіткнення з єврейськими торговцями.

Саме ж повідомлення губернської влади до міністерства внутрішніх справ від 21 липня 1905 р. спростовує такий перебіг подій, бо в ньому йдеться про те, що о 19:00 в різних місцях (по суті, водночас) розпочалися зіткнення росіян та євреїв¹¹. Більше того, свідчення постраждалих, відображені в розслідуванні погрому, підтверджують факти одночасного виникнення різних осередків зіткнень. Так, Юдель Айзенберг свідчив, що близько 19:00 вечора біля будинку Парфентьева на Проспекті, при свідках, йому було розбито голову внаслідок побиття палками натовпом осіб, із якого лунав заклик: «Уб'ємо жиденя!». Між іншим, у цей час повз цю бійню їхав кінний поліцейський та

⁸ ДАДО. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 1–3.

⁹ Там само. Арк. 3.

¹⁰ Ко всем рабочим г. Екатеринослава. С. 257.

¹¹ ДАДО. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 114.

козацький патруль, що не надав жодної допомоги постраждалому¹². Інший міщанин Йосип Мільруд зазначав, що близько 19:00 був побитий натовпом із 20 осіб на Троїцькому базарі, причому, недалеко від місця події безтурботно стояв городовий¹³. Заради правди, варто зауважити, що час появи погромників на Троїцькому базарі вказано приблизний. Наприклад, згідно з показами торговця уживаним одягом Пінхуса Фрідмана, близько 19:30 на ринку почали кричати: «Закривайте лавки, хулігани йдуть», одразу після чого він побачив натовп людей із камінням у руках, який трощив магазини. Озброївшись камінням, кілька євреїв-торговців змогли дати відсіч, але після появи кінних городових погромники активізувалися й знову накинулися на торговців. Після кількох пострілів євреї розбіглися; сам же Пінхус отримав удар каменем у голову¹⁴.

Між 19:00 і 20:00 хлопець Йосип Сосенко, який прямував додому, недалеко від будинку Ісаєва побачив охоронців з чи то околочним наглядцем, чи то помічником пристава. На запитання: «Ти – жид?» він відповів, що є росіянином, після чого охоронець звинуватив його в брехні та двічі вдарив нагайкою по спині (у розслідуванні Г. Яненка вказано, що побиття є сумнівним, недоведеним фактом¹⁵). Зрештою, Й. Сосенко врятувався втечею від переслідування. За його свідченнями, під час цих подій він бачив натовп каменярів, який спочатку стояв бездіяльно. За $\frac{3}{4}$ години до натовпу підійшов поліцейський (околочний або помічник пристава) й довго з ними спілкувався про щось. Після того, як ця особа зникла, натовп почав бити перехожих¹⁶.

Події, про які розповів Йосип Сосенко, корелюють, за часом, зі свідченнями його батька Єрухима Сосенка, який мешкав і перебував, на той час, у будинку Ісаєва. З його слів, підтверджених численними свідками, які ховалися від розправи в будинку Ісаєва, близько 20:00 по вул. Лікарняній натовп робітників почав бити перехожих-євреїв. Мешканцям будинку Ісаєва вдалося вирвати з рук хуліганів і схвати в дворі будинку за брамою постраждалих від нападу: двох єврейських жінок, чоловіка з дружиною та якогось молодика. Роздратовані цим, хулігани, до яких поступово почали приєднуватися каменярі артілі Дугіна, Федотова та Гусакова, близько 22:00 привели до будинку Ісаєва кінний поліцейський патруль, заявивши про побиття їх євреями. Поліцейські під'їхали до будинку Ісаєва і, виявивши, що ворота зачинені, здійснили чотири постріли: два – в дерев'яні ворота будинку, ще два – у вікна верхнього поверху (квартира Давидовича). Представники правопорядку поспілкувалися, перекурили з погромниками, після чого – поїхали, залишивши євреїв, оточеними розлюченими людьми¹⁷.

О 22:00 погромники загальною кількістю близько 100 осіб почали громити спочатку будинок Ісаєва, а згодом – і сусідній. Вони розбивали камінням скло й виламували рами у вікнах, що виходили на вулицю, проникали через них усередину квартир і трощили все, що знаходили, вибірково викидаючи на вулицю й розкрадаючи більш-менш цінне майно євреїв, які тут проживали. Чоловіки, мешканці будинку, передбачаючи такі дії розлюченого натовпу, завчасно сховали своїх дружин і дітей по сараях та погребях, докладаючи зусиль, аби не допустити погромників усередину. Усього в облозі перебувало до 300 осіб, здебільшого – дітей і жінок¹⁸. Імовірно, таку їхню кількість можна пояснити тим, що й мешканці ближніх осель у пошуках безпеки знайшли тимчасове укриття в будинку Ісаєва. За свідченнями очевидців, на вулиці чувся страшний гвалт від розбитого скла, виламаних вікон, плачу та криків дітей і жінок, гучного галасу нападників. Цей шум був таким сильним, що було чути далеко навкруги, проте від поліції жодної допомоги не було. Близько 3:00 ранку погромники розійшлися.

¹² ДАДО. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 6–7.

¹³ Там само. Арк. 6–6 зв.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. Арк. 28 зв.

¹⁶ Там само. Арк. 6.

¹⁷ Там само. Арк. 3 зв.–4.

¹⁸ Там само. Арк. 3 зв.–5 зв.

Тим часом (близько 21:30–22:00), у самому центрі міста інший натовп міського плебсу чинив погром і насилля. Наприклад, о 22:00 купець Шпербер Зельман на розі Проспекту та вул. Заводської зіштовхнувся з натовпом агресивно налаштованих людей, які з вигуками: «Бий жида!» попрямували до нього. Рятуючись, Зельман звернувся по допомогу до знайомого брандмейстера Перебийноса¹⁹, який сидів на лавці біля сусіднього будинку. Проте, зі слів самого Зельмана, замість допомоги, отримав стусана кулаком у груди з образливим вигуком: «Пішов геть, жид!», і опинився в руках погромників, які почали бити його чимось важким (кастетом або камінням). На своє щастя, жертва, вирвавшись із рук хуліганів, врятувалася в пивниці в будинку Петрова²⁰.

О 21:30 службовці Санкт-Петербурзького Міжнародного Комерційного Банку²¹, перебуваючи в його відділенні на розі Проспекту та вул. Московської, почули крики й брязкіт розбитого скла. З балкону банківського приміщення в темряві вони змогли лише розібрати, що ці звуки лунають із вул. Караїмської біля готелю «Континенталь». Водночас, пролунало кілька пострілів, після чого галасливий натовп із Караїмської перенісся до Катерининського проспекту, й далі – в напрямку їхнього банку. Перелякані подіями працівники банку загасили в приміщенні світло й замкнули двері, спостерігаючи з вікон подальші сцени «явно організованого насильства» (саме так вони схарактеризували побачене в свідченнях)²².

За декілька хвилин на бульварі опинилися погромники, які спочатку ховалися в тіні або за кущами. Дещо пізніше, з напрямку центрального скверу, з'явилася група пристойно вдягнених осіб, що зупинилися на вул. Московській біля магазину Грановського. Раптом із боку бульвару пролунало кілька пострілів, у відповідь на які ці особи біля магазину Грановського також відкрили вогонь. До речі, присутній на цьому місці городовий утік із місця подій. Після перестрілки службовці побачили, як одна людина з-поміж нападників була поранена в ногу, а з групи біля магазину один чоловік впав нерухомо. Його (ймовірно, вбитого, за припущенням службовців), товариші забрали й зникли по вул. Московській.

Невдовзі на місце подій приїхав поліцейстер із козаками та поліцейськими (до 50 осіб). Негайно до них почали стікатися погромники, щось доповідаючи та активно жестикулюючи руками. Вочевидь, вони вказували напрямки, куди відходила група людей із убитими. Поліцейстер зійшов з екіпажу, щось промовив і через 2–3 хвилини поїхав Проспектом угору. Козаки з рушницями групами роз'їхалися в різні боки, але їхні пошуки виявилися безрезультатними, й незабаром вони знов-таки зібралися разом. Укупі з поліцейськими вони спілкувалися, палили разом із хуліганями, яких, на той час, скупчилося до 20–25 осіб. На думку службовців (свідків), хулігани були їм знайомі та «відчували себе, мабуть, не тільки в повній безпеці, але навіть господарями становища»²³.

Тим часом, пораненого погромника відправили кудись із візником. Раптом із боку Московської вулиці з'явився екіпаж із двома пристойно вдягненими чоловіками. Візник вже переїжджав Проспект, щойно козаки змусили його повернути й під конвоєм супроводили його до магазину Грановського. Козаки оточили екіпаж, а хулігани, «як оскаженілі звірі», наскочили бити пасажирів. Коли один із побитих вирвався й кинувся бігти вгору по проспекту, кілька козаків наздогнали його поблизу магазину Толстікова, збили з ніг і знову кинули для розправи погромникам. Інша жертва, звисившись, нерухомо лежала в екіпажі. Побиття тривало близько чверті години, а козаки, при кожному ударі погромників, лише примовляли: «Не стріляй!». Радше за все, вбитих

¹⁹ Брандмейстер Перебийніс, як зазначали раніше, погрожував насильством Вульффу Фрідману та висловлював згоду з прокламаціями антисемітського характеру.

²⁰ ДАДО. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 3–3 зв.

²¹ М. Мікушевч, В. Юнкр, А. Акімочкін, І. Шапошніченко, Л. Журавський, К. Верман, А. Крісман і Вургаф.

²² ДАДО. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 16.

²³ Там само. Арк. 16–17.

або до смерті побитих, як припустили службовці банку, поклали в екіпаж і кудись повезли. Після цього нападники, під загальний регіт та потування з боку козаків та поліцейських, учинили погром магазину Грановського²⁴.

Службовців банку обурили дії захисників порядку, й вони зателефонували до віце-губернатора з проханням розібратися в ситуації. Коли ж він прибув на місце подій у супроводі трьох козаків, погромники розійшлися, й все закінчилося.

У ніч з 20 на 21 липня (точний час – невідомий) іще одне місце опинилося в епіцентрі погрому – будинок Абрама Аріста на вул. Греківській. Свідками погрому було чимало євреїв, включно з господарем будинку. Майже водночас вони стверджували, що спочатку на протилежному боці вулиці біля будинку Вільнянського зібрався натовп якихось людей. Згодом до них підїхав городовий і, начебто, промовив: «Хлопці, за мною», після чого вони попрямували до будинку Аріста та спробували розбити зачинену браму. Безрезультатні потуги потрапити в двір роздратували агресивно налаштованих людей, і вони стали бити вікна будинку, а згодом – відійшли в напрямку Проспекту²⁵.

Щодо наслідків погрому, то, посилаючись на заяви та покази постраждалих, а також – висновки розслідування Г. Яненка, розглянемо завдані євреям матеріальні збитки та фізичні ушкодження. Крім вбивства учня художньої школи Петра Гольдберга, погромниками були побиті купець Зельман Шпербер, міщани Йосиф Мільруд, Давид-Йосиф Співаковський, зазнали незначних ушкоджень Пінхус Фрідман, Хаїм-Іцка Левентовський, Йосиф Сосенко (з його слів)²⁶. Крім того, у рапорті катеринославського поліцеймейстера губернатору від 29 липня повідомлялося про тих євреїв, які, в результаті погрому, були госпіталізовані. Так, у губернській земській лікарні проходили лікування Петро Богословський (забита рана голови, що кваліфікувалося як легке ушкодження), Лев Мовшович (забиті рани обличчя, шиї, синці по всьому тілу від ударів батогами), Давид Журужа (важке ушкодження – вогнепальне поранення живота, а також – забита рана голови), Меер Плошт (забиті рани обличчя та голови), Мойсей Рабинович (важке ушкодження – різана рана під лівою пахвою з проникненням у грудну порожнину). Ще двоє євреїв (Юдель Айзенберг і Лейба Костюковський) із забитими ранами черепа перебували в єврейській лікарні Катеринослава²⁷. Ймовірно, постраждалих було більше, але офіційно в органи правопорядку вони не зверталися. У будинку Ісаєва (дворі, підвалі та погребах) знайшли порятунок біля 300 людей, включно з жінками та дітьми. Були фактично звільнені з рук озвірілого натовпу кілька перехожих жінок, подружня пара тощо.

Грунтуючись лише на заявах постраждалих, матеріальні збитки у вигляді вибитих вікон і рам, потрощених і пограбованих квартир (у тому ж будинку Ісаєва), магазинів і лавок у центральній частині міста зазнали, зокрема, сам власник сумнозвісного будинку Цалік Ісаєв, Мера Гупіна (знищене майно в квартирі), Хана Кукуй (розгромлена крамниця біля будинку Ісаєва), Пінхус Фрідман (погром лавки на Троїцькому базарі), мешканці будинку Аріста Бенціон Новіков і Мендель Гірін (побиті вікна й рами), розгромлено магазин Грановського на проспекті тощо. Наприклад, у Хаїма-Іцка Левантовського натовп «хуліганів» відібрав 9 ящиків і 8 пляшок пива, ще 40 пустих пляшок були розбиті²⁸. Відтак, перелічені наслідки погрому, як видно з джерел, були значно більшими, ніж про це повідомляла офіційна влада.

Висновки. Якщо зробити висновок із реконструйованого на основі свідчень постраждалих і свідків перебігу подій 20 липня 1905 р., то можна

Перебіг подій 20 липня 1905 р., реконструйований на основі свідчень постраждалих і свідків, надає можливість констатувати факт синхронності дій погромників по різних

²⁴ ДАДО. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 17–18.

²⁵ Там само. Арк. 6 зв.–7.

²⁶ Там само. Арк. 3–10.

²⁷ Рапорт катеринославського полицмейстера катеринославському губернатору // ДАДО. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 124–124 зв.

²⁸ ДАДО. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 10 зв.–11.

локаціях центральної частини міста, що, так само, спростовує стихійний характер дій агресивно налаштованого щодо євреїв натовпу. Вочевидь, заздалегідь підготовлені й підігріті бажанням розправи над євреями групи хуліганів були помічені в різних місцях концентрації євреїв (будинки, магазини тощо), починаючи з 19:00. Як бачимо, водночас відбувалися групові побиття євреїв о 19:00 на Катерининському проспекті й біля Троїцького ринку, о 22:00 – погроми в будинку Ісаєва та перестрілки на Греківській, Московській вулицях. Впадає в очі присутність у більшості випадків біля місць погромів і насилля над євреями представників правоохоронних органів (поліцейські, козаки), які навіть не намагалися припинити антисемітські заклики й екстремістські дії міських маргіналів. Більше того – подеколи вони допомагали погромникам у розправах, координували акції насильства, тим самим, підтверджуючи припущення службовців комерційного банку, свідків безчинств, про організований характер заворушень. Не випадково старший чиновник із особливих доручень Г. Яненко в звіті про власне розслідування зазначив: «Якщо зіставити, з одного боку, неодноразово висловлені мною в ході дізнання повідомлення як євреїв, так і росіян про висловлювання деяких поліцейських чинів, які мали місце ще до 20 липня..., а з іншого боку – незрозуміле ставлення поліції до буянів, відзначене в пп. 3, 5, 7, 8 цього подання, й бездіяльність у випадках пп. 2, 4, 5, 7, 8 подання, то не можна не замислитися над усталеним переконанням суспільства в тому, що в Катеринославі існувало в липні явище, відоме як «чорна сотня», й немає підстав сказати суспільству, що таке його переконання є безпідставним»²⁹.

Чи не тому, що деякі представники місцевої влади були пов'язані якимось чином із погромниками, в офіційних повідомленнях у Санкт-Петербург вони намагалися применшити масштаби й наслідки подій 20 липня, представити їх, як стихійні «інциденти», євреїв – провокаторами, а місцеву поліцію – як миротворців і справжніх охоронців порядку?! Аналіз подій 20 липня 1905 р. переконливо доводить, що в Катеринославі відбувся організований єврейський погром. Місцеві органи правопорядку – безпосередньо відповідальні за насилля в місті, бо своєю бездіяльністю сприяли ескалації міжетнічних зіткнень, а в окремих випадках певні поліцейські чини (встановлені слідством) навіть підтримували антисемітські настрої, координували дії з погромниками. Можна частково погодитись із поглядами російських соціал-демократів на причини погрому – мовляв, влада скористалася укоріненими антиєврейськими настроями частини міського плебсу, «підігрітими» попередньо антисемітськими висловлюваннями й прокламаціями, поширюваними в місті, для розколу загального робітничого революційного руху, в якому висока питома вага була саме євреїв. Водночас, варто взяти до уваги припущення слідчого Г. Яненка щодо можливості існування в Катеринославі промонархічного ультранационалістичного середовища – майбутніх «чорносотенців» – із його антисемітськими та шовіністичними поглядами. У такому разі, логічними видаються фрагменти доповідної в Міністерство внутрішніх справ: конфлікт почався зі звинувачення євреїв із боку селян у спробах підірвати підвалини самодержавства, в ході подій 20 липня євреї мали й використовували зброю, зокрема, проти поліції. Також причиною могла бути й жорстока помста місцевих поліцейських, у вигляді єврейського погрому, за завдані поліцейському опіки сірчаною кислотою під час конфлікту напередодні погрому, – звісно, за умов якщо такий факт мав місце, а не був вигадкою у вищезгаданому рапорті міністерству. У такому разі, стають зрозумілішими дії або, точніше, – злочинна бездіяльність і навіть співучасть правоохоронців під час погрому, а також – незацікавленість у його розслідуванні та подальшому провадженні – ігнорування заяв потерпілих про допомогу, відшкодування збитків, покарання злочинців тощо.

REFERENCES

1. Bystrjakov, A. G. (2001). *Evrei Ekaterinoslava – Dnepropetrovska (XVIII – nachalo XX vv.)* [Jews of Yekaterinoslav – Dnepropetrovsk (XVIII – early XX centuries)]. Art-Press (in Russian).

²⁹ ДАДО. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 23. Там само. Арк. 33.

2. Dubnov, S. M. (1998). *Kniga zhizni. Vospominanija i razmyshlenija. Materialy dlja istorii moego vremeni* [The Book of Life. Memories and Reflections. Materials for the History of my Time]. Peterburgskoe vostokovedenie (in Russian).
3. Finberh, L., & Liubchenko, V. (Red.). (2009). *Narysy z istorii ta kultury yevreiv Ukrainy* [Essays on the History and Culture of the Jews of Ukraine] (3-tie vyd). Dukh i litera (in Ukrainian).
4. Ko vsem rabochim g. Ekaterinoslava [To All the Workers of Ekaterinoslav]. (1923). *Letopis' revoljucii*, (3), 257–258 (in Russian).
5. Lur'e, I. (Red.). (2017). *Istorija evrejskogo naroda v Rossii: T. 2. Ot razdelov Pol'shi do padenija Rossijskoj imperii* [History of the Jews in Russia: Vol. 2. From the Partitions of Poland to the Fall of the Russian Empire]. Mosty kul'tury / Gesharim (in Russian).
6. Magochij, P.-R., Petrovs'kyj-Shtern, J. (2018). *Yevrei ta ukrainci: tysjacholittia spivisnuvannia* [Jews and Ukrainians. Millennium of Coexistence]. Vyd. druhe, dopovn. Uzhhorod: Vyd-vo Valerii Padiaka (in Ukrainian).
7. Nathans, B. (2002). *Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*. University of California Press.
8. Omel'janchuk, I. V. (2000). *Chernosotennoe dvizhenie na territorii Ukrainy (1904–1914 gg.)* [The Black Hundred Movement in Ukraine (1904–1914)]. Kyiv: [NIURO] (in Russian).
9. Shlyachov, O. B. (2020). Etnopolitychni protyrichchya na Katerynoslavshchyni v umovakh systemnoi kryzy rosiys'koho samoderzhavstva kintsya XIX – pochatku XX st. [Ethnopolitical Contradictions in the Ekaterinoslav Region in the Systemic Crisis of the Russian Autocracy of the Late XIX – Early XX Centuries]. *Problemy politychnoi istoriyi Ukrayiny*, (15), 49–61 (in Ukrainian).
10. Surh, G. (2003). Ekaterinoslav City in 1905: Workers, Jews, and Violence. *International Labor and Working-Class History*, (64), 139–166.
11. Vradii, Ye., Rybalka, V., Strilchuk, M., & Shatalov, D. (2017). *Holokost u Dnipropetrovs'ku* [The Holocaust in Dnipropetrovs'k]. Dnipro: LIRA (in Ukrainian).

Received 17.08.2024

Received in revised form 04.09.2024

Accepted 17.09.2024

DOI: 10.15421/272422

УДК (UDC) 929+579+730

V. M. Gamaliia¹, S. P. Ruda²

¹State University of Infrastructure and Technologies, Kyiv, Ukraine

²SI «G. M. Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies NAS of Ukraine», Kyiv, Ukraine

CONTRIBUTION OF OLGA MECHNYKOVA TO MEDICAL SCIENCE

E-mail: vgamaliia@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0433-453X

E-mail: svetlana.ruda@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-5138-8138

Abstract. When conducting historical and scientific research, the figures of women who made a significant contribution to science appear quite often. Women scientists were engaged not only in research activities. They took part in scientific expeditions, learned future specialists, carried out active organizational and popularization work. Sometimes women became authors of new progressive ideas and founded their own scientific schools. In this connection scientific activities of female investigators like M. V. Pavlova, V. Y. Bilai, O. I. Smirnova-Zamkova,